

Istorija / History

2022, t. 125, Nr. 1, p. 130–139 / Vol. 125, No. 1, pp. 130–139, 2022

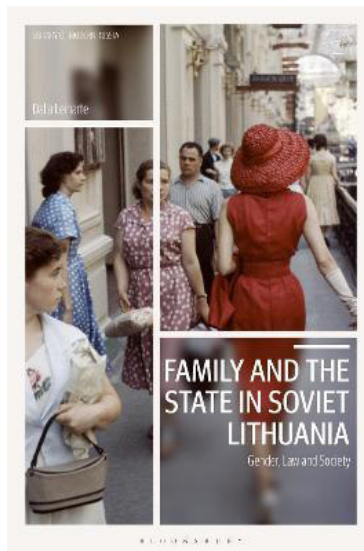
Nutylėti neplanuoti gyvenimai

Dr. Žydronė Kolevinskienė

<https://orcid.org/0000-0002-4252-1731>

Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas, V. Putvinskio g. 23-301/302, LT-44243 Kaunas
El. p. zydrone.kolevinskiene@vdu.lt

LEINARTE, Dalia. *Family and the State in Soviet Lithuania: Gender, Law and Society*. London: Bloomsbury Publishing PLC, 2021, 226 p.

1 il. Leidinio viršelis

2021 m. Londono akademinėje „Bloomsbury“ leidykloje išleista Vytauto Didžiojo universiteto profesorės istorikės dr. Dalios Leinartės knyga „Šeima ir valstybė sovietinėje Lietuvoje: lytis, įstatymas ir visuomenė“ (*Family and the State in Soviet Lithuania: Gender,*

Law and Society) kryptingai pratęsia ankstesnius mokslininkės tyrimus, koncentruotus į XIX a. pab. – XX a. pr. šeimos institutą ir jos vietą visuomenėje (*Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, 1999) bei biografinius Lietuvos moterų pasakojimus 1945–1970 m. (*Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*, 2007). Naujausioje knygoje, išleistoje anglų kalba, D. Leinartė telkiasi į vėlesnį Lietuvos istorijos etapą – priklausomybės metus, atverdama iki šiol labai mažai tyrinėtą šeimos politiką sovietmečiu.

Būtina paminėti, kad pastaraisiais metais bendrieji sovietmečio tyrinėjimai labai suintensyvėjo – naujai permaštoma, reflektuojama dar nesena praeitis. Pavyzdžiui, istorikas Tomas Vaiseta nagrinėjo sovietmečio (1944–1990 m.) psichiatriją, pasirinkdamas Vilniaus psichiatrijos ligoninės Naujojoje Vilnioje atvejį¹; literatūrologė Solveiga Daugirdaitė tyrinėja tarybinių moterų rašytojų autobiografijas, rekonstruodama sovietmečio visuomenės narės – rašytojos – kolektyvinę ir individualią tapatybę, socialinius vaidmenis ir jų keliamas įtampas, tiesos / netiesos santykį². Literatūros kūrimo sąlygos sovietmečiu, literatūros vieta ir galia to meto visuomenėje aptariama Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkų kolektyvinėse monografijose³, daug dėmesio šiam laikotarpiui skiria Lietuvos istorijos instituto tyrėjai⁴, „moterų klausimą“ sovietinėje Lietuvoje, mažuosius gyvenimo naratyvus aktualizuoja ir Lietuvos, ir užsienio mokslininkai⁵. Tačiau Dalios Leinartės tyrinėjimai išsiskiria aukščiau minėtųjų kontekste. Pirmiausia tuo, kad į didįjį istorinį pasakojimą ji įtraukia mažuosius – eilinių moterų kasdienius pasakojimus. Ideologiškai sudėtinga epocha atveriamą analizuojant tarpasmeninius santykius šeimoje, šeimos ir visuomenės sankirtas, šeimos politikos formavimą(si) sovietmečiu. Pasak D. Leinartės, „toje stalininėje politikoje buvo stengiamasi šeimą pajungti valstybei, kuo labiau ją atverti viešumai, kad šeima nebūtų uždara, kad ji netaptų „pavojinga ląstele“. Suvokta, kad reikia ideologizuoti ne tik šeimą,

¹ VAISETA, Tomas. *Vasarnamis: Vilniaus psichiatrijos ligoninės socialinė istorija 1944–1990*. Monografija. Vilnius: Lapas, 2019, 272 p.

² DAUGIRDAITĖ, Solveiga. Tarybinės lietuvių rašytojos autobiografijoje. *Colloquia*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Nr. 32, p. 35–54. Prieiga per internetą: http://www.lti.lt/failai/Colloquia32_spaudai_35-54.pdf; DAUGIRDAITĖ, Solveiga. Private and professional life in autobiographies of Lithuanian women writers. In *Adopting and remembering Soviet reality: life stories of Lithuanian women, 1945–1970*. Editor and author Dalia Leinarte. Amsterdam: Rodopi, 2010, p. 61–72.

³ BALIUTYTĖ, Elena, et al. *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu*. Kolektyvinė monografija. Sud. moksl. red. Dalia Satkauskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015; BALIUTYTĖ, Elena, et al. *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Kolektyvinė monografija. Sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

⁴ ŠVEDAS, Aurimas. *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*. Vilnius: Aidai, 2009; ŠVEDAS, Aurimas. *In the Captivity of the Matrix: Soviet Lithuanian Historiography, 1944–1985*. Amsterdam; New York: Rodopi, 2014, ir kt.

⁵ JURĖNIENĖ, Virginija. Sovietinės moters „kūrimas“ sovietų Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2009, Nr. 7, p. 36–45; FITZPATRICK, Sheila; SLEZKINE Yuri (eds.). *In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women From 1917 to the Second World War*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

bet ir tarpasmeninius santykius. Kitaip tariant, emocinius santykius tarp dviejų žmonių – meilė ir vedybų motyvai iš esmės turėjo tarnauti ne dviejų individų laimei, bet valstybei⁶. Asmeniškiesnio ar šeiminio pobūdžio įvykiai, tokie kaip santuoka, skyrybos, teisėtų ir nesantuokinių vaikų gimimas ar giminaičio netektis, reprezentuojami ne kaip lūžio taškai konkrečių moterų gyvenime, bet labai aiškiai iliustruoja viešų įvykių įtaką intymiam moterų gyvenimui. Todėl jau knygos pradžioje autorė formuluoja esminį klausimą: kodėl sovietmetį išgyvenusių moterų prisiminimai apie šeimą yra blankūs, fragmentiški ir menkai individualizuoti? (p. 2). Pasitelkdama archyvinius dokumentus (skyrybų bylas, laiškus, oficialius raštus, dokumentus, protokolus, statistinius duomenis), taip pat straipsnius analizuojamo laikotarpio spaudoje, respondenčių atsakymus, (auto) biografinius pasakojimus, D. Leinartė savo tyrimu atspindi ir tipinės šeimos gyvenimo patirtį sovietmečiu, ir asmeninių pasakojimų užuomazgas. Pati autorė pabrėžia, kad „apie sovietmečio surrealistinę visuomenę neįmanoma rašyti rimtai – tai buvo absurdo visuomenė. Gyvenimas buvo neįtikėtina sunkus, iš pagrindų besikeičiantis – moterys turėjo kovoti ir šeimoje, ir viešajame gyvenime“.⁷

Šio D. Leinartės tyrimo atspirties taškas – sovietų okupacijos pradžia 1940-aisiais ir pirmosios žinios, išplatintos iš karto po šalies aneksijos: įvedamas privalomas moters darbas už šeimos ribų, paskelbiamas Santuokos įstatymas, pirmą kartą Lietuvos istorijoje įteisinantis civilinę metrikaciją, o kartu ir skyrybas. Ir pirmosios (1940–1941 m.), ir antrosios (1944–1988 m.) sovietų okupacijos metu dauguma įsakymų į Lietuvos teisinę sistemą buvo automatiškai perkelti iš galiojusių Rusijoje po 1917 m. Po Antrojo pasaulinio karo į sovietinės propagandos ir totalitarinės sistemos mašiną neišvengiamai pateko moterys, vaikai ir šeima kaip visuomenės ląstelė.

Retrospektyvus žvilgsnis į ankstesnę politinę, visuomeninę Nepriklausomos Lietuvos sanklodą leidžia kontekstualiai matyti įvykusias transformacijas šeimos politikoje vyriausybinio lygiu. Pirmiausia galima prisiminti, kad 1918 m. Lietuvos moterims, vienuoms pirmųjų Europoje, buvo suteikta balsavimo teisė. 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose sulygintos vyrų ir moterų balsavimo teisės. Dar po metų, 1919-aisiais, priimtas Steigiamojo Seimo įstatymas, moterims suteikta galimybė būti ir kandidatėmis, ir rinkėjomis. Moterys pateko į sąrašus, dalyvavo rinkimų kampanijoje ir buvo išrinktos į Steigiamąjį Seimą. Tad Vasario 16-osios respublika savo įstatymais, naujos, jaunos valstybės projektavimu, kuriame nemažą vaidmenį atliko ir moterys, nesiskyrė nuo Skandinavijos ir kitų Europos šalių. Tačiau, žinoma, šeimos ir visuomenės, šeimos politikos, lygių teisių klausimas ir prieš tautinį atgimimą, ir Pirmosios Respublikos metais nebuvo toks paprastas, kaip galėtų atrodyti

⁶ Sovietmečio meilė – aistros periodas turėjo baigtis kuo greičiau, o moterys buvo mokomos „netraumuoti vyrų“. Domantės Platūkytės pokalbis su Dalia Leinarte. *lrt.lt*, 2021-08-28. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1359970/sovietmecio-meile-aistros-periodas-turejo-baigtis-kuo-greiciau-o-moterys-buvo-mokomos-netraumuoti-vyru>.

⁷ Feminizmo diegimas Sovietų Lietuvoje. Rasos Baškienės pokalbis su Dalia Leinarte. *Bernardinai.lt*, 2021-08-12. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/feminizmo-diegimas-sovietu-lietuvoje/>.

iš pirmo žvilgsnio. Nors Nepriklausomoje Lietuvoje moterys pilietines teises įgijo daug anksčiau negu kai kuriose Vakarų Europos šalyse, vis dėlto lyčių diferenciacija įvairiose veiklos sferose išliko. Kita vertus, nepaisant to, kad Lietuvos Taryboje nebuvo nė vienos moters, kad nė viena moteris nepasirašė Vasario 16-osios akto 1918 m., vis dėlto Pirmosios Nepriklausomybės laikotarpis matomas kaip naujo etapo pradžia. 1922 m. Lietuvoje buvo panaikinti turto paveldėjimo teisės moterims apribojimai. Moterys turi balsavimo teisę, studijuoja Lietuvos universitete, gali rinktis bet kurią profesiją. Tuo metu iš 23 valstybių Lietuva buvo penktoje vietoje pagal moterų išsilavinimą. 1927 m., kai buvo minimos I moterų suvažiavimo dvidešimtosios metinės, G. Petkevičaitė-Bitė išklė Lietuvos moterų tarybos įkūrimo idėją, teigdama, kad tik vienybėje glūdi moterų stiprybė. Ši idėja buvo pradėta įgyvendinti 1928 m., o 1930 m. Lietuvos moterų tarybos atstovės dalyvavo Vienoje vykusiame Tarptautinės moterų tarybos kongrese. 1935 m. Lietuvoje buvo priimtas Kovos su venerinėmis ligomis įstatymas, panaikinti viešieji namai ir prostitučių sanitariniai punktai. Tais pačiais metais uždraustas naktinis moterų darbas.

Šis ekskursas į Vasario 16-osios Respublikos istorinį kontekstą ir moters situaciją Nepriklausomoje Lietuvoje liudija, kad iki sovietų okupacijos ir Lietuvos aneksijos šeimos politika formavosi pagal daugelio Europos šalių standartus. Po 1944-ųjų, didžiąją dalį inteligentijos pasitraukus iš Lietuvos, šeimos kaip socialinio darinio samprata, vaidmuo patyrė esmines transformacijas tiek viešajame, tiek privačiame diskurse. Būtent tai savo knygos įvade pabrėžia D. Leinartė: „Sovietinė šeimos politika ir propaganda neišvengiamai palietė visas Lietuvos gyventojų grupes. Moterims teko susitaikyti su drastiška gyvenimo būdo kaita. Po 1945-ųjų sovietinė valdžia įjungė moteris į darbo rinką ir 1964 m. SSRS jos sudarė 49 procentus visų darbuotojų. <...> Sovietinė propaganda ir režimas trynė takoskyrą tarp viešos ir privačios sferų. Uždariusi namų duris reta Lietuvos šeima jautėsi pilnai saugi dalintis mintimis apie okupaciją, tremtį ir valdžios vykdomą politiką. Namų erdvė neapsaugojo piliečių nuo režimo įtakos“ (p. 2)⁸. Platesnis kontekstas svarbus ir monografijos autorei: D. Leinartė analizuojama tematiką ir problematiką sovietmečiu lygina ir su XIX a. pabaigos Lietuvos visuomene, ir su Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, pavyzdžiui: „Sovietinė visuomenė, kaip ir tradicinė XIX a. lietuvių kaimo bendruomenė, buvo vedusiųjų visuomenė, kur individualus nepriklausomas gyvenimas nebuvo nei vertinamas, nei toleruojamas. Tačiau, skirtingai nuo tradicinio lietuvių gyvenimo būdo, Chruščiovo valdymo metais buvo trinama takoskyra tarp privačios ir viešosios sferų. Visuomenėje buvo formuojama atviros šeimos samprata, o propaganda skatino jaunavedžius įsisąmoninti santuoką esant atvirą“ (p. 55); „Aistringos romantinės meilės viršenybė ir suabsoliutinimas laiminguose

⁸ Toliau cituojant iš šios knygos bus nurodomas tik knygos puslapis. Recenzijos autorė dėkinga knygos autorei už galimybę naudotis knygos rankraščio vertimu į lietuvių kalbą. Lietuviškąją šios D. Leinartės knygos versiją „Neplanuotas gyvenimas. Šeima sovietmečio Lietuvoje“ 2022 m. ketina išleisti leidykla „Aukso žuvis“.

vedybiniuose santykiuose buvo tarpukario Lietuvos visuomenės modernėjimo ženklas. Žinia, kad šeimyninė laimė ir aistringa romantinė meilė nėra tapačios sąvokos, buvo atnešta į Lietuvą iškart po karo pabaigos, kai 1944 m. pradėjo galioti RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“ (p. 63).

Monografiją sudaro keturi pagrindiniai skyriai. Pirmajame skyriuje „Sovietinė šeimos politika“ autorė analizuoja iki šiol mažai žinomo *Darbo tarp moterų skyriaus* įkūrimo aplinkybes, plačiai aptaria, kaip, pasitelkus partines struktūras, Lietuvoje buvo pradėta įgyvendinti sovietinė lyčių lygybė (pseudolygybė). Pabrėžiama, kad moterų aktyvizmas ir neapmokamas darbas buvo naudojami karo sugriautam ūkiui atstatyti ir sovietiniam režimui stiprinti. Karas ir pokaris keitė moterų kasdienį gyvenimą. Tarybų Sąjungos socialistinio darbo didvyrė traktorininkė Paša Angelina ar F. Gladkovo romano „Cementas“ (1947) herojė Maša Proletarka⁹ puikiausiai „įsikūnijo“ vienos pirmųjų sovietinės valdžios moterų aktyvistų Lietuvoje Marijos Kaunaitės gyvenime ir veikloje. D. Leinartė pastebi, kad propagandiniuose susirinkimuose klausytojas baugino ir gąsdino ne tik Marijos Kaunaitės viešos kalbos, bet ir aktyvistės laikysena – moterys nenorėjo tapti „kaunaitėmis“. Pirmajame monografijos skyriuje pristatomi ir Baudžiamojo kodekso straipsniai, taikyti „veltėdžiams ir parazitams“. Šie oficialinei valdžiai neparankūs asmenys, nedirbantys valstybei naudingo privalomo darbo, turėjo ir atskirą teisinį apibrėžimą – „asmenys, vengiantys naudingo visuomenei darbo ir gyvenantys antvisuomeniškai ir parazitiškai“ (p. 7–8). D. Leinartė pabrėžia, kad „moterų įtraukimą į naują sovietinį gyvenimą stabdė dar prieškariniai įsitikinimai apie „komunistų daugpatystės“, poligamiją ir „bendras žmonas“ kaimyninėje Rusijoje“ (p. 9). Įdomu, kad šių stereotipinių vaizdinių gausu ir literatūroje, pavyzdžiui, išeivijos rašytojos Nelės Mazalaitės romane „Pjūties metas“ (Chicago, 1956) taip pat minima „komunistų daugpatystės“ tema. Šiame knygos skyriuje minimi ir masiniai propagandiniai susirinkimai, kurie greičiausiai vykdavo ir tuščiose Lietuvos miestų ir miestelių salėse, tačiau statistika liudijo tūkstančius dalyvavusių moterų: „1945 m. Rokiškio apskrityje vien spalio mėnesį buvo organizuoti 84 masiniai propagandiniai susirinkimai. Jų metu prarastos 64 paskaitos, kuriose dalyvavo 2 561 moterų. 1946 m. vasario mėn. Panevėžio apskrities padalinys panašiai organizavo 29 propagandinius susirinkimus su, kaip teigta, 6 890 klausytojų. Tais pačiais metais buvo prarasti 94 propagandiniai Kovo 8-os dienos minėjimai Panevėžio apskrities gamyklose, įstaigose, mokyklose, kuriuose dalyvavo 24 191 moterų. 1947 m. Panevėžio apskrityje iš viso buvo organizuoti 300 propagandiniai susirinkimai su 22 260 dalyvių“ (p. 12). Kita vertus, kyla

⁹ Sovietų Sąjungos kurtas moters įvaizdis siejasi su JAV karo ir pokario metais išpopuliarėjusia nauja kultūrinė ikona – Rosie the Riveter. Tai realios moters Rosie Will Monroe įvaizdis, vėliau perimtas ir pritaikytas daugelio to meto JAV fabrikuose dirbusių moterų. J. Howard Miller sukūrė ir specialų plakatą „Rosie the Riveter“, skelbiantį „Mes tai galime!“. Plakatas buvo išleistas Westinghouse „War Production“. Moters stipraus ir raumeningo kūno vaizdavimas (vyriškos kelnės, atraitotos rankovės, gamyklos fonas), prieštaraujantis moteriškumo kaip silpnumo sampratai, prisidėjo prie naujo aktyvios ir pajėgios dirbti sunkius fizinius darbus moters identiteto konstravimo.

klausimas, kiek sovietinės valdžios potvarkiai realiai veikė, funkcionavo kasdieniame gyvenime? Minėtinas ir moterų skundikių bei informatorių vaidmuo totalitarinėje sistemoje. Įdomu būtų palyginti statistiškai su vyrais: ar lytis vaidina kokį nors vaidmenį išdavystės segmente?

Darbo tarp moterų skyriui priklausė ir Moterų tarybos, į kurias, kaip pastebi autorė, buvo renkamos išsilavinusios moterys – gydytojos, akušerės, mokytojos. Remiantis archyviniais dokumentais, išsamiai pristatoma, kaip moterys delegatės organizavo „raudonąją gurguolę“, kiek kilogramų pristatė į prievolės punktus, kokios pašalpos buvo organizuojamos Raudonosios armijos karių šeimoms, kokią lektūrą moterims buvo rekomenduojama skaityti, pavyzdžiui, kartu su M. Šolochovo „Tykiuoju Donu“ ar A. Fadejevo „Jaunąja gvardija“ siūloma ir L. Tolstojaus „Ana Karenina“.

Monografijoje pateikiami ir iki šiol mažiau žinomi duomenys, kaip buvo dalyvaujama pasisavinant ištremtų Lietuvos žmonių turtą, kaip įsipareigota „išaiškinti buožių nuslėpto turto įvykdymo planą“. Daug dėmesio tyrime skiriama vaikų lopšelių-darželių tinklo plėtimui, motinų pašalpoms, daugiavaikių šeimų išmokoms, darant išvadą, kad vis dėlto planuotas visuotinis vaikų aprūpinimas lopšeliais ir darželiais Lietuvoje nebuvo įgyvendintas iki pat 9-ojo dešimtmečio pradžios. Gaila, kad šiame skyriuje tik labai lakoniškai užsimenama apie neįgalius vaikus auginančių šeimų situaciją. Minima, kad 1967 m. gruodžio 7 d. Lietuvos SSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl mėnesinių pašalpų invalidams nuo vaikystės“, tačiau gerai žinome, kad realybėje iki pat 1989-ųjų visi sutrikusio intelekto ar kitokį neįgalumą turintys asmenys buvo visuomenės užribyje. Vaikai neturėjo teisės į mokslą, jų nepriėmė mokyklos, vaikų darželiai, todėl tėvai, ypač auginantys sutrikusio intelekto vaikus, turėjo du pasirinkimus: arba atiduoti vaikus valstybės globai, taip netenkant teisių į tėvystę, arba savarankiškai auginti ir ugdyti vaiką namuose. Dominavo stereotipinis visuomenės požiūris, kad neva neįgalūs vaikai gimsta tik asocialiose šeimose. Tad teisiškai socialinė pašalpa neįgaliems vaikams buvo mokama, tačiau iš esmės tokie vaikai neegzistavo visuomenėje.

Antrasis monografijos skyrius „Santuoka ir skyrybos“ skirtas teisiniams santuokos sudarymo ir skyrybų aspektams Lietuvoje. Autorės atspirties taškas – 1940 m. gruodžio mėnuo, kai Lietuvos teritorijoje pradėjo veikti 1936 m. RTFSR *Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas, galiojantis LTSR teritorijoje*. Šiame skyriuje plačiausiai analizuojamos skyrybų bylos. Būtina pabrėžti, kad čia pirmą kartą lietuvių istoriografijoje pateikiama visų LSSR Aukščiausiajame Teisme 1945–1989 m. registruotų ir nagrinėtų skyrybų bylų motyvai, teismo proceso eiga ir priimtose nutartyse. Šio skyriaus istorinį naratyvą konstruoja, atrodytų, buitinės detalės: kaip išsiskyrusios poros kūrė savo atskirus gyvenimus ir sprendė gyvenamojo ploto dalybas, kaip sovietiniai įstatymai reguliavo butų skirstymą ir draudė pirkti ar parduoti valstybės suteiktą gyvenamąjį plotą, aptariamą civilinės ir bažnytinės santuokos įtampas. Beje, galima prisiminti daugeliui girdėtas garsiąsias sovietmečio mokesčių prievoles: „viengungio“ mokesčių (visiems nevedusiems ir vaikų neturintiems vyrams nuo 20 iki 50 metų) ir „kiaušinių mokesčių“ (visoms bevaikėms

ištekėjusioms moterims nuo 20 iki 45 metų). Kadangi netekėjusios moterys nuo šio mokesčio būdavo atleidžiamos, daugelis viengungių vyrų piktnosį, kad jų ir moterų sąlygos yra nevienodos. Knygoje šie mokesčiai neminimi. Įdomu, ar tai buvo tik liaudyje paplitęs mitas, ar tokie mokesčiai buvo dokumentuoti įstatymiškai?

Knygos autorė analizuoja, kaip ir kokius romantinės meilės principus formavo sovietinė propaganda, kaip buvo siekiama ideologizuoti santuokos motyvus. Istoriografinį D. Leinartės tyrimą papildė vaidybinių filmų herojų, žymių to meto rašytojų (Juozo Baltušio, Vytauto Petkevičiaus, Mykolo Sluckio ir kt.) deklaratyvios citatos apie „tikrą meilę, gilius jausmus“, o pusiau nutylėtuose kasdienybės pasakojimuose – fizinis smurtas ir alkoholizmas. Tokia priešprieša išryškina sistemos absurdiškumą ir cinizmas. Šiame skyriuje pateikiami pavyzdžiai gali būti įdomūs ne tik humanitarinių ar socialinių mokslų tyrėjams, bet ir platesnei visuomenei. Taip tarsi patvirtinant, kad dažnai sovietmečio kasdienybės šiandien negalime vertinti niekaip kitaip, bet tik su šypsena:

1975 m. sprendžiant tėvystės panaikinimą ir ieškovui prašant panaikinti jo kaip tėvo įsipareigojimus, teismas gavo tokiomis atvejais įprastą medicinos ekspertizės išvadą dėl kraujo grupių: „Pil. M.L. kraujas priklauso B alfa -III, M, P1, Rh -, Hp 1-1 grupėms. (...) Be to, nustatyta, kad aukščiau išvardinti asmenys priklauso išskyrėjų kategorijai. Todėl pagal gautus tyrimo rezultatus galime pasisakyti, kad kiekvienas vyras (tame tarpe ir atsakovas), gali būti vaiko M.G. tėvu (p. 98–99).

1964 m. po skyrybų bylos nagrinėjimo Jonišio liaudies teisme ieškovas kreipėsi į Aukščiausiąjį teismą su tokiu reikalavimu. Prašyme jis rašė: „Žmonai neleidžiu pasilikti mano pavardės. <...> Pavardę, kad pasiliktu mano žmona nenoriu todėl, kad žmona nepadarytų kaip jos sesuo Lionė. Lionė taip pat išsiskyrė su vyru, bet vaikus gimdo nuo kitų ir užrašo ant buvusio vyro (p. 102).

Antrajame monografijos skyriuje tyrimas grindžiamas gausiomis buitinėmis detalėmis, sovietmečio kasdienybės realijomis: gyvenimas po skyrybų bendrame bute, pavardės keitimas, turto dalybos, etc. Svarbus D. Leinartės apibendrinimas, kad skyrybų bylose teisėjai vadovavosi nuostata, jog vyras yra šeimos galva ir faktinis bendrai įgyto turto savininkas. Pateikiamas puikiai diskriminaciją iliustruojantis pavyzdys, kai 1987 m. dalijant dviejų menininkų šeimos bendrą turtą ieškovas įrodinėjo teisme, kad jam vienam turi būti paliktos kūrybinės dirbtuvės, nes, pasak vyro, jo žmona yra liaudies meistrė ir jos gaminiai yra mažesnės apimties nei jo meninė kūryba...

Knygos autorės minima garsioji sovietmečio spaudoje mirgėjusi gydytojos ginekologės citata, kad „[n]e auskarai, karoliai, išdažytos lūpos ir nulakuoti nagai, o švari suknutė, neapsmukusios kojines, sušukuoti plaukai ir numazgotas kaklas“ yra tikrasis moters grožis, seksualiai jaudinantis vyrą. Žinoma, bent mažiausias seksualinės revoliucijos užuomazgas 7-ojo dešimtmečio pabaigoje buvo stengiamasi ištrinti. Tačiau tas laikas sutapo ir su neformalių jaunimo judėjimų (hipių, vėliau pankų) pradžia. Įdomu, ar oficialiuose dokumentuose, kitoje mokslininkės tyrinėtoje medžiagoje yra alternatyvaus

gyvenimo ženklų? Netikėtas monografijos autorės pastebėjimas, kad „bolševikinė Rusija buvo pirmoji pasaulyje šalis, mėginusi įteisinti seksualinę romantinę meilę kaip valstybinę politiką“ (p. 60). Kaip teigia mokslininkė, „optimaliausias seksualinės romantinės meilės nukenksminimo receptas tapo drąsus meilės suteiktų kančių išgyvenimas ir jos atsakymas. Šio emocinio proceso pabaigoje sekantis sovietinio jaunuolio žingsnis turėjo būti tik santuoka“ (p. 67).

Trečiasis monografijos skyrius skirtas tėvų ir vaikų santykiui aptariamuoju laikotarpiu („Tėvai ir vaikai“). Išskiriami keli svarbūs akcentai. Pirmiausia, kad stereotipinė sovietinė šeima yra tėvas, mama ir du vaikai. Būtent tokia šeima atitiko daugumos gyventojų lūkesčius. Tuo tarpu daugiavaikės šeimos (turinčios tris ir daugiau vaikų) kasdieniniame gyvenime buvo stigmatizuojamos, vertinamos kaip netradicinės, dažnai lyginamos su asocialiomis ir ignoruojamos valstybės. Išsamiai aptariama mokyklų-internatų, savaitinių darželių socialinė-emocinė situacija. Čia pateikiami dokumentiniai faktai, autentiški liudijimai randa atgarsį grožinėje literatūroje. 2021 m. išleista ir Lietuvos rašytojų sąjungos premija apdovanota rašytojos Vandos Juknaitės knyga „Ta dūzgianti ir kvepianti liepa yra“ (pirmiausia sumanyta kaip rašytojos autobiografija, vėliau įgavusi paantraštę „netikėta apysaka“) gražina į D. Leinartės monografijoje analizuojamus faktus ir situacijas. Vienas konkretus atvejis. Ar tai buvo tipiška? D. Leinartės pateikiami duomenys tvirtintų, kad greičiausiai taip.

Negaliu suprasti, kodėl mama taip pasielgė. Buvo pasakyta, kad gerai besimokantiems vaikams už nedidelį mokestį valstybė garantuoja pilną išlaikymą. Penktąjį dešimtmetį gimę vaikai turėjo būti pirmoji komunizmo statytojų karta, kuri gyvens komunizme. Ar mama žinojo, – suprato, kad tai uždara mokykla, kur mokosi ir gyvena socialiai pažeistų šeimų vaikai, iš kurių turi užaugti „nauji žmonės“, be buržuazinių, tautinių, religinių prietarų, be šeimos tradicijų, būsiami komunizmo statytojai? Komunizmas turėjo prasidėti po dvidešimt penkerių metų, kur visiems bus atlyginta jau ne pagal darbą, bet pagal poreikius.¹⁰

D. Leinartė pastebi, kad vaikų namų, internatų auklėtiniai buvo labiausiai izoliuoti nuo visuomenės. Tai buvo labiausiai pažeista visuomenės grupė. Aktualizuojamas ir motinystės diskursas: vakarinį, pamaininį darbą dirbančios mamos ir vaikai „su raktu ant kaklo“ – ryškiausia identifikacijos žymė. Moterų liudijimai (nuo žymios sovietinės partinės veikėjos Leokadijos Diržinskaitės iki namų šeiminkės ar moters, auginančios neįgalų sūnų pasakojimo) labiausiai atveria sovietinės Lietuvos moterų patirtį, tarsi skirtingą socialinių sluoksnių kontekstuose, bet kartu ir labai panašią, paženklintą motinystės randais: „1968 metais, kai Genučiui sukako 16 metų, gavau 16 rublių pensiją už jį. Gavau dvejus metus, nes jis mirė 18 metų sulaukęs. Gyveno 18 metų ir 4 mėnesius. Aš beveik norėjau, kad jis numirtų, gal ir nemotiniška, bet... žinojau, kad jis negalės gyventi“ (p. 124).

¹⁰ JUKNAITĖ, Vanda. *Ta dūzgianti ir kvepianti liepa yra*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2021, p. 19–20.

Labai svarbus D. Leinartės apibendrinimas, kad „pokariu prasidėjusi urbanizacija ir spartus gyventojų kėlimasis į didžiuosius respublikos miestus reikalavo prisitaikyti prie naujų sąlygų ir keisti tradicinei kaimo šeimai įprastą gyvenimo būdą. Tai sunkiai sekėsi buvusiems valstiečių sūnums, o dabar – sovietinių gamyklų ir fabriků darbininkams. Išauklėti patriarchalinės šeimos aplinkoje, jie sunkiai perimdavo modernesnius, paremtus partneryste šeimoje vyro vaidmenis“ (p. 124). Vienašališki sprendimai skiriantis, vieno iš sutuoktinių skundai partijos išdavyste, alimentų išieškojimas – visa tai liudijo trūkinėjančius, ideologija grįstus šeimos ryšius. Moterys, puikiai prisimenančios menkiausias sovietinės buities smulkmenas, konkrečių produktų kainas ir pan., beveik nieko neprisimena iš savo privataus gyvenimo, asmeninės patirties. Atminties uždengimo, ištrynimo modelis yra įdomus ir svarbus, gali būti traktuojamas kaip vienas iš būdų susidoroti su traumine praeitimi.

Ketvirtasis, baigiamasis, monografijos skyrius „Namai“ skaitytojus iš šeimos emociinės jausenos veda į namų erdvę, keldamas gerbūvio klausimus ir problemas sovietmečiu: nuolatinis visuotinis stygius ir to nulemtas „blatas“. Tačiau jautriausia vieta – šio skyriaus pradžia, kai pristatomas politinės kalinės Stefanijos Kučinskienės grįžimas 1952 m. iš Sibiro į Lietuvą, į namus, kurių nėra. Matomi vien griuvėsiai aplink, bet dar nesugriauta bažnyčia su gaudžiančiais varpais. Skirtingai savo namus bandė kurti sugrįžusieji iš lagerių ir prisitaikiusieji prie sistemos, ieškantys gražios ir patogios buities. Paskutinis knygos skyrius užpildytas buities daiktais: paskyros automobiliams, chruščiovinės estetikos atributai (televizorius „Znamia“, radijo imtuvas „Riga“, šaldytuvai „Dnepr“ ir „Zil“) ir kt. Atskiri poskyriai knygoje apie neformalų buitinių problemų sprendimo būdą (*blata*) ir skundų poveikį kasdienybėje atskleidžia didžiausias sovietmečio „vertybes“ – manipuliaciją ir galią.

Kokios yra pagrindinės tokio įspūdingo tyrimo išvados? D. Leinartės monografija skirta pirmiausia moterų padėčiai ir jų vaidmeniui šeimoje, besikeičiančiame visuomeniniame gyvenime. D. Leinartė pabrėžia, kad galioję teisės aktai nenumatė ir nesiekė vienodų vyrų ir moterų teisių, moterų diskriminacijos panaikinimo. Lietuvos moterų ideologinis aktyvizmas buvo labai patogus sovietinei propagandai. Žinoma, ilgainiui moterys aktyviai dalyvaudavo ne tik varomos baimės ir / ar pareigos, bet ir vidinio poreikio būti aktyvios sovietinės Lietuvos pilietės, dirbti naudingą darbą už namų ribų. Meilė ir romantika sovietmečiu, santuokos motyvai, anytų ir uošvienui reikšmė sovietinės šeimos gyvenime, tėvystės nustatymo komplikacijos, nedarnaus gyvenimo priežastys ir ideologiniai skyrybų motyvai (pateikiami duomenys patvirtina, kad stipriausias ideologinis ginklas kovoje už skyrybų įteisinimą buvo bandymas įrodyti sutuoktinį ryšį su Lietuvos pokario pasipriešinimo judėjimu) – šie ir daugelis kitų temų pateko į D. Leinartės monografinį tyrimą. Cituojamus archyvinius dokumentus iliustruoja ir vaizdžiai papildo pateikiamos suvestinės lentelės. Visa šia gausia medžiaga galės pasinaudoti ir vėlesni tyrinėtojai. Pagrindinis šios knygos adresatas – anglakalbis

skaitytojas. Gal dėl šios priežasties kai kurie monografijos poskyriai yra daugiau apžvalginio, pristatomojo pobūdžio.

Apibendrinama teigčiau, kad Dalios Leinartės monografija – turtingas ir reikšmingas sovietinių moterų dialogas nykiame, pilkame laike. Archyviniai dokumentai, protokolų ištraukos, bylos, prisiminimai, interviu ir fragmentuoti, nutylėti (auto)biografiniai pasakojimai padeda suprasti moterų patirtį nuo pirmųjų okupacijos metų iki Sąjūdžio. Tai puikus šaltinis tyrinėjant Lietuvos moterų gyvenimą, atveriantis Rusijos / Sovietų Sąjungos istorijos ir Europos moterų istorijos kontekstus. Reikalingas, norint naujai skaityti, interpretuoti ir reprezentuoti sudėtingą XX a. naujų šaltinių ir kasdienės patirties perspektyvų šviesoje. Galima tik pasidžiaugti, kad netrukus ši knyga pasieks ir Lietuvos skaitytojus.